

**BİOLOGİYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ
BIOLOGY TEACHING METHODOLOGY**

UOT 372.857

Əliyənnağı Məhəmmədağı oğlu Məhərrəmov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti
<https://orcid.org/0000-0002-6752-7136>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).102-106](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).102-106)

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ TƏLİM
VƏZİFƏLƏRİNİN ƏLAQƏLİ ÖYRƏDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI**

Алияннаги Махаммадаги оглы Магеррамов
доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

**ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ СВЯЗНОГО ИЗУЧЕНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ НА УРОКАХ
БИОЛОГИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ**

Aliyannaghi Mahammadtaghi Maharramov
associate professor
at Azerbaijan State Pedagogical University

**EFFECTIVE WAYS OF TEACHING INTERRELATED TASKS IN BIOLOGY LESSONS
IN SECONDARY SCHOOLS**

Xülasə. Məqalədə ümumtəhsil məktəblərində biologiya dərslərində təlim vəzifələrinin vəhdətdə öyrənilməsinin səmərəli yolları təhlil edilir. Göstərilir ki, biologiya dərslərində təlimin üç mühüm funksiyası yerinə yetirilir: təhsil vermək, şəxsiyyəti (şagirdi) tərbiyə etmək və inkişaf etdirmək. Təlimin sadalanan bu funksiyaları bir-birindən təcrid olunmuş halda deyil, vəhdətdə həyata keçirilməlidir.

Məqalədə əsaslandırılır ki, şagirdlərin tərbiyə mədəniyyətinin formalaşdırılmasında maariflənmə, inkişafetdirmə, tərbiyəetmə, proqnozlaşdırma funksiyalarının vəhdətdə tətbiqi mühüm rol oynayır.

Müəllim məktəbdə bioloji təhsilin öyrədilməsi müddətində tərbiyəvi təlimin gedişini, elmi cəhətdən düzgün və plana uyğun olaraq hər bir kursun tədrisində işləməlidir.

Açar sözlər: *öyrədici, tərbiyəedici, inkişafetdirici, tərbiyə, təlim, təfəkkür, anlayış, bilik, bacarıq, vərdiş*

Резюме. В статье анализируются эффективные способы комплексного изучения задач на уроках биологии в общеобразовательной школе. Показано, что на уроках биологии выполняются три важные функции обучения: дать образование, воспитывать и развивать личность (учащегося). Перечисленные функции обучения должны реализовываться комплексно, а не поэтапно.

В статье обосновано, что единое применение функций обучения, развития, воспитания и прогнозирования играет важную роль в формировании образовательной культуры учащихся.

При преподавании биологического образования в школе учитель должен работать по ходу учебной подготовки, научно правильно и в соответствии с планом преподавания каждого курса.

Ключевые слова: *обучающий, воспитательный, развивающий, воспитание, обучение, мышление, понятие, знание, умение, навык*

Summary. The article analyzes the effective ways of learning tasks in unity in biology lessons in secondary schools. It is shown that three important functions of teaching are performed in biology classes: to

educate, to educate and develop the personality (student). These listed functions of training should be implemented in unity and not in a phased manner.

It is justified in the article that the unified application of the functions of education, development, upbringing, and prediction plays an important role in the formation of the educational culture of students.

During the teaching of biological education in the school, the teacher should work on the course of educational training, scientifically correct and in accordance with the plan in the teaching of each course.

Keywords: *educational, developmental, training, training, thinking, understanding, knowledge, skill, habit*

Milli dövlətçiliyimiz möhkəmləndiyi, eləcə də milli təhsilimizin inkişaf edib çiçəklənərək dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərinin təhsil sisteminə inteqrasiya etdiyi bir dövrdə böyüyən gənc nəslin hərtərəfli inkişafı, düzgün tərbiyə olunması, formalaşması xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu günkü təhsilin əməli vəzifəsi təlim-tərbiyə işlərinin, forma və metodlarını, vəzifələrini yaxşılaşdırmaq, təkmilləşdirmək, onu dünya standartlarına uyğun səviyyəyə yüksəltməkdir. Təhsilin ümumi məqsədi-böyüyən gənc nəsli hərtərəfli biliyə malik olan kamil insan kimi tərbiyə etməkdir. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin təlim-tərbiyəsinin inkişafında digər elmlərlə yanaşı, biologiya fənlərinin də öz payı var. Fənnin məzmunu elə qurulmalıdır ki, ümumtəhsil məktəblərin tələbləri həcmində şagirdlərə çatdırıla bilsin, onların sağlam ruhlu insan kimi formalaşmasına xidmət etsin. Ona görə də hər hansı bioloji hadisə, anlayışlar, qanun və qanunauyğunluqların öyrənilməsi elə sistemlə qurulmalıdır ki, məktəbli təbiət və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarından baş çıxara bilsin. Deyilən bu ideyalar həm də bioloji təhsilin, təlim və tərbiyə işinin məqsədyönlü təkmilləşdirilməsi və yeni sistemin yaradılması nəticəsində həyata keçirilə biləcəkdir (1, s. 5).

Gənc nəslin bəşəriyyətin əldə etdiyi elmi-texniki və əxlaqi mənəvi sərvətlərə yiyələnməsi bir vətəndaş kimi yetişməsi bir sıra mühüm amillərlə ölçülür. Bunların sırasında təlimin imkanları şəxsizdir. Bu iş bilavasitə müəllimin, o cümlədən biologiya müəlliminin üzərinə düşür. Biologiya müəllimi tədris prosesini planlaşdırarkən təlimin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirir, şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi vəzifələrinin kompleks həllinə istiqamətliyi irəli sürməyi zəruri sayır. Təlimin məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirildikdən sonra müəllim tədris materialının məzmununu konkretləşdirir. Biologiya təlimində şagirdlər yalnız biliklərə yiyələnmiş, eyni zaman

da onların psixi proseslərinin, nitq və təfəkkürlərinin, elmi dünyagörüşü və əqidələrinin, mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasına geniş yer verilir. Biologiya dərslərində təlimin üç mühüm funksiyası yerinə yetirilir: Təhsil vermək funksiyası, şəxsiyyəti (şagirdi) tərbiyə və inkişaf etdirmək funksiyaları. Təlimin sadəliklə bu funksiyaları bir-birindən təcrid olunmuş halda deyil, vəhdətdə həyata keçirilir. Təlimin öyrənmək funksiyası biliyin hər bir şagirdin intellektual səviyyəsinə çevrilməsidir. Öyrədici funksiya şagirdləri proqram dairəsində bilik, bacarıq və vərdislərə silahlandırmaqda ifadə olunur. Təlimin öyrədici funksiyasında həm xüsusi (ayrı-ayrı fənlər üzrə), həm də ümumi (bütün fənlər üçün zəruri olan) bacarıq və vərdislər aşılmalıdır (2, s. 139). Bildiyimiz kimi insanların hərtərəfli biliyi olmasa, inkişaf etmiş cəmiyyət qurmaq olmaz. Biologiya elminin əsaslarının öyrənilməsi məhz anlayışlardan başlayır. Anlayışlar real dünyanın təzahürlərini, əşyaların ümumi spesifik xüsusiyyətlərini ifadə edən insan təfəkkürünün ali formasıdır. Bilik anlayışlar formasında şagirdlərə ötürülür. Fənni (anlayış) anlamaq onun spesifik xüsusiyyətlərini mənimsəmək deməkdir. Anlayışlar, o cümlədən bioloji anlayışları bilərək insan düşünür. Düşüncə dünyada olan reallığı əks etdirir və o biliksizlikdən bilik qazanmağa gedən yolda bir neçə mərhələdən keçir. Dialektikada anlayışlar dinamikdir. Yəni insan təfəkküründə anlayışlar hərəkətsiz deyil. O, daim hərəkətdədir, onlar biri digərinə keçir, biri digəri ilə əlaqələndirilir. Belə olmasa anlayışlar canlı həyatı əks etdirə bilməz. Biologiya müəllimi hər kursda əsas anlayışları ayırd etməyi bacarmalı, onları yadda, diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yalnız əsas bioloji anlayışlar sistemə yiyələnmək vasitəsi ilə şagirdlər bir elm kimi biologiyaya başa düşməyə yaxınlaşa bilərlər. Məsələn, "Hüceyrə əsas anlayışlardan biridir. Şagird bu anlayışın mahiyyətini tam dərk edən zaman canlı aləmlə cansızını fərqlənir

anlaya bilirlər. Bitkinin vegetativ və ya generativ orqanlarının quruluşunu, funksiyalarını, onların canlılar aləmində rolunu dərk edən zaman bir elm kimi biologiyayı dərinlən anlayırlar. Bioloji anlayışların mənimsənilməsi nəinki idraki cəhətdən, həm də ideya-tərbiyə cəhətdən, məktəbdə biologiya tədrisinin ən mühüm vəzifələrindən biridir (3, s.309).

Təlimin bilik vermək (öyrədici) funksiyalarının qarşısında konkret tələblər qoyulmalı və müəllim həmin tələbləri müntəzəm şəkildə yerinə yetirməlidir. Bu tələblərdən birincisi şagirdin mənimsəyəcəyi biliyin tamlığı, bütövlüğüdür. Şagird aldığı bilikləri bütövlükdə tam bir halında mənimsədikdə öyrəndiyi fənnin elmi məntiqini dərk edərək, səbəb-nəticə əlaqələrinin mahiyyətini, fakt və hadisələrin qanunauyğunluqlarının xarakterini başa düşür. Tələblərdən ikincisi şagirdin öyrənəcəyi biliklərin sistemliyinin təmin edilməsidir. Sistemli mənimsənilmiş bilik sayəsində şagird elmin mahiyyətini, biliklərdə varislik əlaqələrini, birinin digəri üçün zəmin və şərt olduğunu dərk edir. Tələblərin üçüncüsü biliklərin anlayışlar, mühakimələr və əqli nəticələr şəklində ifadəsidir. Anlayışların, mühakimələrin və əqli nəticələrin formalaşmasında fikri fəallıq priyomları mühüm rol oynayır (4, s.113).

Təlim prosesi obyektiv olaraq nəinki təhsil verir, tərbiyə edir, həm də şagird şəxsiyyətini inkişaf etdirir. Bir sıra tədqiqatlar sübut etmişdir ki, təlimin məzmunu və metodikasını dəyişməklə uşaqların inkişaf səviyyəsini yeniləşdirmək mümkündür (5, s.105). İnkişaf anlayışına şəxsiyyətin anatomik, fizioloji, psixoloji və sosial inkişafı kimi mühüm komponentlər daxildir. Təlimin inkişafetdirici funksiyası barədə görkəmli psixoloq L.S. Viqotskinin fikri maraqlıdır. O, belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, təlim şagirdin inkişafını öz ardınca aparmamalıdır: "...ancaq o təlim yaxşıdır ki, inkişafdan qabağa qaçır, uşağın yaxın inkişaf sahəsini yaradır, uşaq da bir sıra daxili inkişaf proseslərini oyadır, hərəkətə gətirir" (21, s.114). Viqotski yazırdı "Təlim inkişafa aparır". Bu modelə görə uşaq bu gün müəllimlə əməkdaşlıq edərək nə edirsə, sabah da öz başına edə biləcək. O, "Təfəkkür və nitq" əsərində yazır: "Biz gördük ki, öyrənmə və inkişaf bir başa üst-üstə düşməsələr də, onlar çox mürəkkəb qarşılıqlı münasibətlərdə olan iki proses kimi təqdim olunurlar" (3, s.282). Öyrən-

mə inkişafdan öndə olanda effektiv olur. Viqotskiyə görə yaxın inkişaf zonası uşağın müstəqil yox, böyüklərlə birgə fəaliyyətdə həll edə bildiyi tapşırıqlarla müəyyən olunur. Böyüklərin rəhbərliyi ilə uşağın əldə etdiyi bacarıqlar qabiliyyətlər sonralar onun öz nailiyyətinə çevrilmiş olur.

Bəzən müəllimlər yaxın inkişaf nəzəriyyəsinə unudurlar. Onlar şagirdlərə çətin olan tapşırıqlar verirlər. Sonra isə bu tapşırıqları şagirdlər üçün özləri həll etmək məcburiyyətində qalırlar. Unudurlar ki, öyrənmənin ən səmərəli yolu praktik tədqiqatdır. Viqotskiyə görə müəllim vasitəçidir, biliyə körpü salandır. Ümumiyyətlə, müəllim nə zaman ideyası və təklifləri ilə müdaxilə etməli, nə vaxt şagirdə davam etmək imkanı yaratmalı olduğu barədə düşünməlidir. İnkişafetdirici təlim ilk növbədə təfəkkürü və yaradıcılığı formalaşdırmalıdır.

Təlimin hər cəhəti – təlimin məzmunu da tətbiq olunan üsullarda, təlimin təşkili formasında, təlimdə şagird – müəllim, şagird – şagird münasibətləri də tərbiyə edir: (5, s.104). Təlim prosesində hər bir müəllim bütün il boyu nəinki şagirdlərə bilik verməlidir, eyni zamanda proqram əsasında şagirdlərə tərbiyənin əsaslarını öyrətməlidir. Bu baxımdan biologiya fənlərində mövzuların tədrisində geniş imkanlar vardır.

Təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin başlıca əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, müəllim dər zamanı təlim prosesinin gedişindən asılı olmayaraq materialın məzmununda olan tərbiyəvi üsurları, mənalı üzə çıxarır və onları şagirdlərin şüuruna çatdırır. Mənəvi şüuru formalaşdırmaqla onlarda müəyyən müsbət keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına zəmin yaradır. Əslində təlim öz-özünə şagird şəxsiyyətinə müsbət təsir göstərə bilmir. Bu məsələ biologiya fənləri üzrə mövzuların məzmunundan və biologiya müəlliminin ona necə təsir etməsindən çox asılıdır. Buna görə hər bir müəllim keçdiyi mövzunun tərbiyəvi məqsədini aydın dərk etməli, mövzunun tərbiyəvi imkanlarını müəyyənləşdirməli və dərslərin gedişində onu reallaşdırmağı bacarmalıdır.

Görkəmli rus yazıçısı və pedaqoqu LN. Tolstoy qeyd edirdi: "Əgər şagirdləri elmlə tərbiyə etmək istəyirsənsə öz elmini sev və onu yaxşı bil. Belə olsa şagirdlər səni sevər, sən də onları tərbiyə edərsən: yox, əgər onları özün sevmirsənsə, şagirdlərini öyrənməyə nə qədər

məcbur etsən də, sənin verdiyin elm onlara təbii təsir göstərməyəcək” (6.s.157).

Biologiya fənləri şagirdlərə yurdumuzun fauna və florası haqqında bilik verməklə yanaşı, onları sevmək, qorumaq, vətənpərvərlik kimi hisslərin tərbiyə olunmasına, estetik hisslərin formalaşmasına səbəb olur. Məktəblərimizdə keçirilən biologiya dərslərinin təhlili, aparılan müşahidələr bunu deməyə imkan verir ki, əksər biologiya müəllimləri bu işin öhdəsindən gələ bilmirlər, tərbiyəedici işi biologiya müəlliminin işi hesab etmirlər. Bu baxımdan dediyimiz məqsədə nail olmaq üçün təlim prosesində təhsilləndirici, inkişafetdirici və tərbiyəedici funksiyaların vəhdətinə nail olmaq lazım gəlir. Bu da biologiya müəllimindən geniş bilik və erudisiya, hərtərəfli hazırlıq tələb edir. Biologiya fənləri üzrə təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin həyata keçirilməsi, təlim üsullarının düzgün seçilməsi ilə sıx bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, mövzuya, onun mahiyyətinə, məqsəd və vəzifələrinə müvafiq fəal təlim üsullarının düzgün seçilməsi təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin səmərəliliyini artırır, onu daha da intensivləşdirir. Eyni zamanda əlverişli təlim şəraitinin yaradılması və dərslərin emosional tonda keçməsi də burada mühüm təsir imkanları yaradır.

Hər hansı ictimai quruluşdan asılı olmayaraq, şagirdə verilən təlim və tərbiyə elmi xarakter daşmalı və hadisələri elmi dəlillər əsasında dərk etməlidirlər (7, s.112).

Təlimin inkişafetdirici və tərbiyələndirici vəzifəsinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin, müstəqil işinin kifayət qədər olmasına, onlarda öyrənmək, biliyi təcrübədə tətbiq etmək və özünütəhsil bacarıq və vərdislərinin formalaşmasına geniş imkanlar yaradır (8.s.181).

Fikrimizi ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, biologiya fənlərinin tədrisində şagirdlərin inkişafını və tərbiyəsini, onların bu istiqamətdə şüurunun formalaşdırmaq üçün böyük imkanlar vardır. Bu imkanların müəyyənləşdirilməsi və tədris prosesinə tətbiqi, təlimin yeni texnologiyalar

əsasında qurulması dərslərin daha canlı və maraqlı olmasına, şagirdlərin tədris prosesinə marağının artmasına, onlarda yaradıcılıq, müstəqillik, fəallıq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

Şagirdlərin tərbiyə mədəniyyətinin formalaşdırılmasında maarifləndirmə, inkişafetdirmə, tərbiyəetmə, proqnozlaşdırma funksiyalarının vəhdətlə tətbiqi mühüm rol oynayır. Müəllim məktəbdə bioloji təhsilin öyrədilməsi müddətində tərbiyəvi təlimin gedişini, elmi cəhətdən düzgün və plana uyğun olaraq hər bir kursun tədrisində işləməlidir.

Hərtərəfli inkişaf şəxsiyyətin yetişdirilməsi, kamil mütəxəssislərin hazırlanması, o cümlədən pedaqoji kadrların tərbiyəsi işi onların bilavasitə yüksək əqidəyə yiyələnmələri prosesi ilə sıx bağlı olaraq həyata keçirilir (9, s.78).

Problemin aktuallığı. Təlim prosesində biologiya müəllimləri üç mühüm funksiyayı yerinə yetirir. Təlimin öyrədici funksiyası şagirdləri bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırır, tərbiyəedici funksiyasında şagirdləri tərbiyə etməklə onlarda vətənpərvərlik, milli iftixar hissi humanist və digər keyfiyyətləri tərbiyə edir. Təlimin inkişafetdirici funksiyası təlim prosesində şagirdlərin ümumi inkişafında psixi proseslərinin təfəkküründə ifadə olunur. Təlim prosesində hər üç funksiya vəhdətdə özünü göstərir. Biologiya müəllimi təlimin öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyalarını qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirməklə şagird şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafına kömək göstərir.

Problemin elmi yeniliyi. Təlim prosesi şagirdin idrak yolundan hərəkəti ilə bağlıdır: o, bilik-sizlikdən bilikliyə doğru inkişaf edir. Təlim prosesinin xarakteri, məzmunu, funksiyaları cəmiyyətin tələbi ilə, elmi-texniki tərəqqinin təsiri ilə müəyyən olunur. Bütöv təlim prosesində bu ünsürlər vəhdətdə özünü göstərir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda təlim vəzifələrinin əlaqəli öyrənilməsi təlimin tamlığının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Şagird şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafında təlim funksiyalarının rolu araşdırılmış, nəticələr verilmişdir. Biologiya təlimində məqalədəki materiallardan, verilmiş nəticələrdən istifadə etmək mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov, Ə.M. Orta məktəbdə biologiya tədrisinin nəzəri və metodik əsasları // – Bakı: – 2000. – 266 səh.
2. Məcid İsmixanov, Həsən Bayramov. Pedaqogika. -Bakı, 2022. - 420 s.
3. Gülşən Hacıyeva. Biologiyanın tədrisi metodikası (Ali məktəblər üçün dərslik). -Bakı, 2022. -424 səh.
4. Y.R. Talıbov, Ə.A. Ağayev, İ.H. İsayev, A.İ. Eminov. Pedaqogika. -Bakı, 1993. -262 s.

5. N.M. Kazımov, Ə.Ş. Həşimov. -Pedaqogika, 1996. -414 s.
6. Ə.M. Məhərrəmov. “Biologiya fənlərinin tədrisi zamanı mövzuların tərbiyəedici imkanlarının nəzərə alınması” //Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Elmi əsərlər, cild 90, № 3, 2023, s. 155-158.
7. Ə.M. Hüseynov, M.Ş. Babayev, Ə.M. Məhərrəmov. Biologiya tədrisinin ümumi metodikası. -Bakı, 2003. -138 s.
8. Müseyib İlyasov. Müəllimin Pedaqoji ustalığı. -Bakı, 2013. -215 s.
9. Məhərrəmov Ə.M. Azərbaycanda ali pedaqoji təhsilin inkişaf tarixindən. -Bakı, 1998. -126 s.

E-mail: aliyannagi.maharramov@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 24.06.2024